

протоісрей Олександр Федчук

ЛІКВІДАЦІЯ ОСТАННІХ УНІАТСЬКИХ ОБЩИН У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1944–1945 рр.)

DOI: 10.58407/litopis.240305

© О. Федчук, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8494-9066>

Мета роботи полягає у виявленні обставин функціонування та ліквідації останніх уніатських парафій у Волинській області в 1944–1945 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та критичного аналізу джерельного матеріалу. Індукція та дедуція, як методи наукового пізнання, дали змогу зробити загальні висновки про стан уніатського руху на основі сукупності окремих фактів, чи ж пояснити ці факти з огляду на загальні закономірності. Просопографічний метод допоміг виявити найважливіші деталі біографій уніатських священників. **Наукова новизна** роботи полягає в доповненні й уточненні відомостей про обставини ліквідації останніх уніатських парафій Волинської області. Це вдалося завдяки залученню джерел, на які раніше не звертали увагу поодинокі дослідники неонуїного руху на Волині. Проведене дослідження дало змогу зробити **висновки** про те, що після повернення радянської влади у Волинській області залишилося функціонувати тільки дві уніатські парафії – в селах Гумнище Берестечківського району та Гнійне Вербського району. Заснована в 1934 р. парафія в Луцьку, хоча й вказувалася в статистичній Луцької курії, але вже не існувала. Збереження двох названих уніатських осередків стало наслідком ідейної твердості їх настоятелів – священників Маркела Височинського та Кіндрата Лавренчука. Курс на ліквідацію уніатських парафій на Волині влада взяла влітку 1945 р. Він повністю узгоджувався з процесом возз'єднання Української Греко-Католицької Церкви із Руською Православною Церквою Московського патріархату, що стартував на Галичині. Формально місіонерською роботою в цьому напрямку займалося духовенство Волинсько-Рівненської православної єпархії під керівництвом єпископа Миколая (Чуфаровського), але його повністю контролювали уповноважені Ради у справах РПЦ та Ради у справах релігійних культів. Попри спротив обох уніатських священників, у грудні 1945 р. вказані парафії були возз'єднанні з РПЦ МП.

Ключові слова: унія, Православна Церква, Луцьк, Гумнище, Гнійне, возз'єднання.

Постановка проблеми. Після возз'єднання в 1839 р. уніатів західних губерній Російської імперії з Православною Церквою, на Волині не залишилося практикуючих уніатів. Вони знову почали з'являтися тут лише в 1920-х рр., коли Волинь разом із Галичиною опинилася в складі відродженої Польщі. Тоді у Волинському воєводстві утворилися колонії греко-католиків, вихідців із Галичини, які переселялися сюди в пошуках кращих умов господарювання. Водночас, із 1925 р. католицьке духовенство почало розповсюджувати серед православного населення Волині неонуїю – релігійну течію, яка підпорядковувалася Римському папі, але зберігала в собі всі ознаки православного богослужіння (східний обряд). Успіхи неонуїї були порівняно невеликими, адже до початку Другої світової війни на Волині діяло всього чотирнадцять її осередків, не рахуючи кількох парафій для вихідців із Галичини. Після встановлення радянської влади унійний рух на Волині почав занепадати, а роки німецької окупації теж не сприяли його відродженню. Отже, на момент повернення радянської влади унійство опинилося на Волині на межі зникнення.

Аналіз останніх публікацій. Про ліквідацію у Волинській області уніатських парафій акцентовано писав тільки В. Мартинюк¹, але він взяв до уваги лише архівні матеріали фонду уповноваженого Ради у справах РПЦ Державного архіву Волинської обл. й проігнорував документи фонду уповноваженого Ради у справах релігійних культів, що зменшило інформативність дослідження. Проблеми розвитку неонуїї на Волині загалом цікавили поодиноких дослідників. Зазначимо тут статті В.-Й. Коваліва², Ю. Крамара³, М. Кучерепа⁴, Р. Лагіша⁵, О. Лупій⁶, Р. Скакуна⁷ та Н. Стоколос⁸.

¹ Мартинюк В. Приєднання греко-католицьких парафій до Православної Церкви на Волині у 1945–1946 рр. *Історія та сучасність Православ'я на Волині*: Мат. IV наук.-практ. конф. 12–14 листопада 2013 р. Луцьк, 2013. С. 216–219.

² Ковалів В.-Й. Ліквідація неонуїї в Луцькій дієцезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2007. Вип. 8. С. 271–288.

Метою статті є аналіз функціонування та остаточної ліквідації останніх уніатських общин Волинської області в 1944–1945 рр.

Виклад основного матеріалу. Радянська влада повернулася до Луцька в лютому 1944 р., але всю Волинську обл. було остаточно очищено від гітлерівських військ лише в липні. Налагоджуючи керування областю, органи влади почали брати на облік і місцеві релігійні організації. Збереглися подані в облвиконком Луцькою біскупською курією відомості про наявність діючих молитовних будиноків станом на 1 листопада 1944 р. Згідно з цим документом, у Волинській обл. тоді функціонувало шість парафій східного обряду (у м. Луцьку та селах Цегів, Дубечне, Гумнище, Краска й Жабче), а також три греко-католицькі парафії (в селах Оздютичі, Повурськ та Жджари)⁹.

Проте ця інформація була зовсім недостовірною, адже частина з названих парафій перестала існувати ще до початку радянсько-німецької війни. До того ж, великі сумніви викликала й подана курією кількість парафіян: п'ять із шести парафій східного обряду нібито мали їх таку ж кількість, яка була вказана в підготованій для польського уряду статистичі на поч. 1938 р.¹⁰ Водночас Луцька парафія, яка в 1938 р. нараховувала лише 200 членів, тепер нібито мала їх уже 1035. Тож цілком зрозуміло, що в Луцькій курії не володіли достовірною інформацією ні про кількість діючих уніатських парафій, ні про число вірян східного обряду. Втім, таку саму «цінність» мали й дані по католиках, яких курія десь набрала у Волинській обл. – 165221 особу. Поза сумнівом, і тут були взяті до уваги довоєнні цифри.

Якщо, як зазначалося, більшість із названих уніатських парафій уже були ліквідовані, то луцька формально все ще діяла. Її настоятель священник Василь Артем'єв був присутній у підготованому курією восени 1944 р. списку римо-католицького духовенства м. Луцька, де він названий «настоятелем парафії східного обряду»¹¹.

Отець Василь Артем'єв – одна з найбільш колоритних постатей серед усього уніатського духовенства Волині, починаючи від початку поширення тут неоунії. Він народився в 1879 р., закінчив православну Астраханську духовну семінарію, а в 1904 р. – Санкт-Петербурзьку духовну академію. Щоправда, там він став одним із найгірших серед 63 випускників, завершивши курс навчання без захисту кандидатської роботи. У який спосіб В. Артем'єв опинився в міжвоєнній Польщі й що його спонукало відійти від православ'я – не знаємо. У першій пол. 1930-х рр. він був прийнятий у Дубенську семінарію східного обряду, ставши, вірогідно, першим її випускником, рукопокладеним у сан священника. Вже тоді, у 1934 р., йому було надано нововідкриту уніатську парафію в Луцьку¹². Як росіянин, він не влаштовував парафіян, котрі почали бойкотувати богослужіння в семінарській каплиці. Лучани сподівалися призначення їм українця, після чого планували винайняти приміщення в центрі міста для облаштування каплички¹³. Відтак о. Василя було переведено з Луцька, але за якийсь час він повернувся. В Луцьку В. Артем'єва застав прихід радянської влади в 1939 р., тут він залишався під час німецької окупації, коли Луцька уніатська парафія продовжувала функціонувати.

Утім, є підстави припускати, що неоунійна парафія в Луцьку в 1944 р. діяла лише на папері, оскільки в курії визнавали, що її богослужіння відбувалися в Луцькому католицькому кафедральному костелі¹⁴. Ще до війни уніатам, які так і не змогли побудуватися у воеводському центрі, курія віддала каплицю на римо-католицькому цвинтарі.

³ Крамар Ю. Проблема неоунії на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*. 1998. Вип. 1. С. 68–73; Його ж. Неоунійний рух на Західній Волині у міжвоєнну добу (1921–1939). *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2015. С. 206–215.

⁴ Кучерепа М. Неоунія на Волині. «Да всі єдино будуть». *Міжнар. наук. конф., присвячена історії Греко-Католицької Церкви на Волині (6–9 травня 2010 р.)*. Луцьк–Володимир-Волинський, 2010. С. 134–141.

⁵ Лагіш Р. Місійна діяльність Миколая Чарнецького та отців Редемптористів на Волині (1926–1938 рр.). *Гілея*. 2014. Вип. 80. С. 81–86.

⁶ Лупій О. Місії греко-католицьких священників на Волині в міжвоєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. Вип. 6. С. 214–223.

⁷ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924–1939). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2007. Чис. 5. С. 204–247; Його ж. «Сторож братові своєму»: агентау органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939–1941 рр. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2018. Чис. 8. С. 72–189.

⁸ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 74–89.

⁹ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. Р-605. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8.

¹⁰ Archiwum akt nowych w Warszawie, Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Warszawie. 416. k. 310–313.

¹¹ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6а.

¹² Со і як piszą? *Oriens*. 1934. № 3. S. 85.

¹³ З поступів унійної акції на Волині. *Діло*. 1934. № 151. С. 2.

¹⁴ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11.

У січні 1945 р. Луцький єпископ Адольф Шельонжек та низка католицьких єпископів були арештовані. За підсумками слідства, справу було передано на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, яка постановила видворити єпископа до Польщі, а сімох єпископів засуджено до різних термінів ув'язнення¹⁵. На той час, за словами представника влади, все католицьке духовенство вже мало на руках евакуаційні листи на виїзд до Польщі¹⁶. Чи міг разом із ними виїхати й о. В. Артем'єв – не знаємо, хоча слід нагадати, що він був росіянином, а не поляком. Проте в подальшому цей уже старий чоловік ніде не згадується в документах, пов'язаних із релігійним життям у Луцьку.

Доки питання з Католицькою Церквою вирішувалося саме собою, влада ближче зайнялася греко-католиками, яких не можна було просто випустити в Польщу, позаяк шлося про декілька мільйонів радянських громадян – українців із Галичини. 26 лютого 1945 р. уповноважений утвореної в травні 1944 р. Ради у справах релігійних культів по УРСР Петро Вільховий звернувся до голови Волинського облвиконкому з проханням терміново повідомити про всі діючі та закриті уніатські монастирі на території області¹⁷.

За день до цього в облвиконкомі було призначено Волинського обласного уповноваженого Ради у справах релігійних культів, яким став Ф. Прокопенко¹⁸. Відповідь П. Вільховому давав уже він, повідомивши, що жодних таких монастирів в області немає, а будинки колишнього монастиря в Ковелі знищено разом із майном під час німецької окупації. Всі його насельники «виїхали за Буг разом з німцями»¹⁹.

На 5 травня 1945 р. Ф. Прокопенко виявив у Волинській обл. тільки одну греко-католицьку громаду – в с. Гумнище Берестечківського району. Її обслуговував благочинний – священник Маркел Іванович Височинський. Він народився в 1884 р. в Седлецькому повіті в Польщі. У 1906 р. закінчив філологічний факультет Московського університету, а протягом 1907–1911 рр. навчався на богословському факультеті одного з університетів, після закінчення якого прийняв сан священника. Тривалий час він служив на різних парафіях, а протягом 1936–1939 рр. викладав у Дубенській семінарії східного обряду, після закриття якої й опинився в Гумнищі²⁰.

Заяву про реєстрацію уніатської релігійної громади в Гумнищі, підписану 22 особами, на початку квітня 1945 р. приніс уповноваженому особисто о. М. Височинський. Проте Ф. Прокопенко відмовився її реєструвати, оскільки не вистачало документа про вибори церковної ради. Протягом місяця представники греко-католицької громади з Гумнища необхідних документів так і не привезли, хоча уповноважений на них очікував. На його думку, настоятель цієї парафії вичікував «в зв'язку з оголошенням в газетах статті Росовіча “З хрестом чи з ножем?”»²¹.

Ідеться про статтю відомого львівського письменника-пропагандиста Ярослава Галана, котрий писав під псевдонімом Володимир Росович. Цей матеріал, що протягом квітня 1945 р. було надруковано в різних українських часописах, мав на меті дискредитацію Української Греко-Католицької Церкви та її очільника митрополита Андрія Шептицького. Також автор шельмував греко-католицьке духовенство, яке контактувало з німецькими окупантами та українськими повстанцями. «Перед багатьма уніатськими духівниками історія ставить фатальне питання: камо грядеш?», – писав Я. Галан (В. Росович)²². Вірогідно, Ф. Прокопенко сподівався, що таке питання поставив перед собою і священник М. Височинський.

8 червня 1945 р. республіканський уповноважений написав обласному підлеглому, що «час би вже нас поінформувати докладніше: які настрої має Височинський Маркел Іванович»²³. Волинському уповноваженому пропонувалося побувати на місці, зустрітися з деканом і членами релігійної громади, які підписали заяву про реєстрацію. Також П. Вільховий рекомендував Ф. Прокопенку ознайомитися з історією боротьби Православної Церкви з Уніатською.

Уже 26 червня обласний уповноважений доповідав республіканському, що у Волинській області не одна, а дві уніатські громади. Друга, як виявилось, функціонувала в с. Гнійне Вербського району, де було близько тридцяти родин переселенців із Галичини. У цьому ж селі діяла й православна парафія зі своїм священником. Настоятелем уніатської парафії був священник Кіндрат Митрофанович Лавренчук. Народився він у 1886 р.

¹⁵ Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja*. 2014. № 3. С. 61.

¹⁶ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 42.

¹⁷ Там само. Арк. 1.

¹⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

¹⁹ Там само. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 2.

²⁰ Там само. Арк. 39.

²¹ Там само. Арк. 28.

²² З хрестом чи з ножем? *Вільна Україна*. 8 квітня 1945. С. 6.

²³ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 38.

на Київщині, у Польщі з'явився після 1917 р. Будучи православним священником, він конфліктував із духовною консисторією, яка в 1927 р. усунула його з парафії в с. Жорнів нібито за політичні проповіді. У 1933 р. о. Кіндрат перейшов у неоунію, але не отримав від Луцького єпископа Адольфа Шельонжека парафії, оскільки той чомусь вважав Лавренчука націоналістом і аморальною людиною. Тільки після розпаду Польщі о. Кіндрат зміг отримати вже від уніатського єпископа Миколая Чарнецького парафію в Гнійному²⁴.

Крім цих двох релігійних громад, у Волинській обл. була ще одна уніатська церква – в с. Озеро Ківерцівського району, що давно стояла закритою. Ще у 1925 р. в цьому селі виникла перша на Волині неоунійна парафія, якій влада допомогла побудувати храм, але вже до кінця 1920-х рр. ця парафія самоліквідувалася й усі її члени повернулися в православ'я²⁵. Відтоді каплиця стояла пустою й не використовувалася. Влітку 1945 р. за клопотанням православних віруючих с. Борохів Теремнівського району цю будівлю передали їм для перенесення в Борохів, де віруючі молилися тоді в шкільній будівлі, яку мусили звільнити²⁶.

28 травня 1945 р. були підписані й одразу опубліковані звернення так званої Ініціативної групи в складі священників Гавриїла Костельника, Михайла Мельника та Антона Пельвещкого до уніатського духовенства в західних областях України та в Раднарком СРСР про возз'єднання УГКЦ із РПЦ²⁷. Радянські спецслужби готували це вже не один місяць, саме тоді було офіційно оголошено про курс на ліквідацію УГКЦ.

Хоча основні підготовчі роботи проводилися в областях, де греко-католики становили більшість віруючого населення, включилися до неї відповідні органи й тих регіонів, у яких існували хоча б невеликі уніатські осередки. Зокрема, уповноважений Ради в справах релігійних культів по Волинській області викликав до себе уніатських священників К. Лавренчука та М. Височинського. Перший із них проігнорував виклик, а другого Ф. Прокопенко ознайомив зі зверненням Ініціативної групи. За словами уповноваженого, священник погодився зблизитися з цією групою, заявивши, що зв'яжеться з нею і, як керівник Греко-Католицької Церкви у Волинській обл., буде проводити реєстрацію місцевих уніатських общин через неї²⁸.

1 серпня в Луцькому кафедральному соборі керуючий Волинсько-Рівненською православною єпархією єпископ Миколай (Чуфаровський) очолив збори благочинних і місіонерів Волинської єпархії, участь у яких взяв Волинський обласний уповноважений Ради у справах РПЦ Михайло Діденко. За підсумками обговорення місіонерських завдань, у межах єпархії було прийняте рішення «повністю підтримати ініціативну групу греко-католицького духовенства Галичини, морально і практично, шляхом ліквідації уніатських парафій на території Волинсько-Рівненської єпархії»²⁹. Жодних інших важелів впливу на уніатський клір та його парафіян, крім словесних переконань, у православного духовенства не було. Тож на зборах вирішили послати у Гнійне та Гумнище єпархіальних місіонерів разом із благочинними.

Уже 10 серпня благочинний Вербського району священник Афанасій Юхновський разом із настоятелем Гнійненської православної парафії священником Василем Гутовським відвідали уніатського настоятеля в с. Гнійне. Як стверджував о. Афанасій у рапорті до архієрея, бесіда з уніатським священником К. Лавренчуком «звелася до типової в цьому питанні полеміки про папство та інші нововведення в догматиці католицтва». Місіонери намагалися переконати уніата не лише в хибах латинського віровчення, але й у згубності унії, яка протягом століть принесла українському народу багато горя. «Ми вказали, що видима зовнішня допомога у справі возз'єднання є воля Божа, щоб було одне стадо і один пастир, і запропонували нашу братську допомогу, заявивши, що коли його рішення буде викликане іншими аргументами, то не зможемо йому допомогти», – рапортував благочинний³⁰. Однак о. Кіндрат не відступав від своїх позицій, «спеціально чи невільно дав зрозуміти, що крім його повної лояльності до дійсності наших днів, ця дійсність не є довговічною як істина і не має в собі вагомої ідеї чи аргументу для возз'єднання, а тому він має ще багато часу вирішувати і перекопувати, що не запізниться, як би і що б не сталося»³¹.

²⁴ Правда про унію. Документи і матеріали / Голов. ред. Д. Яремчук, упоряд. Ю. Сливка. Львів, 1981. С. 327.

²⁵ Див.: Федчук О. Священник Євсей Сльозко та неоунійна парафія в Озері. *Orthodoxi Evrópi. Studia do dziejów Kościoła prawosławnego w Europie Wschodniej*. Białystok, 2022. Vol. 5. S. 207–219.

²⁶ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 43.

²⁷ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / Ред. Сергійчук В. Київ, 2006. Т. 1. С. 743–754.

²⁸ ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 78.

²⁹ Мартинюк В. Приєднання греко-католицьких парафій до Православної Церкви... С. 217.

³⁰ ДАВО. Ф. Р-393. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 86.

³¹ Там само. Арк. 87.

У с. Гумнище православних місіонери ще, вочевидь, не посідали. Можливо, це стало наслідком того, що ще влітку о. М. Височинський натякнув Ф. Прокопенку, що візьме курс на підпорядкування Ініціативній групі. Однак 1 жовтня, коли уповноважений Ради у справах релігійних культів знову запросив о. Маркела до себе, той заявив, що передумав і вирішив залишитися самостійною общиною греко-католицького сповідання, про що нібито написав прохання в Раднарком УРСР ще в липні³².

Уповноважений приписував М. Височинському слова, що краще він буде їсти тільки хліб із водою та стане пастухом у колгоспі, аніж погодиться перевести парафію у православ'я³³. Водночас, він нібито заявляв, що не хоче контактувати з Ініціативною групою, оскільки вважає її неавторитетною. Але контактів з іншими уніатами Галичини о. Маркел також не підтримував³⁴.

Тому 21 жовтня с. Гумнище відвідав православний єпархіальний місіонер священник Михайло Семенюк, який пробув тут два дні. У перший день він відвідав богослужіння, побачивши в храмі, крім священника з псаломщиком, кількох жінок. Після богослужіння о. Михайло вирішив побесідувати з богомолками: «Я спитав цих жінок, чи знають вони про те, що вони не православні, а католики, і що вони своїм відступленням від св. православної церкви оскорбляють пам'ять своїх православних батьків і дідів. Щоб не мовчати, вони мені відповіли, що в їх церкві так само служиться, як у православної церкві»³⁵.

Потім присланий місіонер розговорився з уніатським священником, який запросив його до себе в дім. Отець Маркел сказав, що має близько 80 сімей парафіян, які перейшли в унію з власної ініціативи й добровільно, за десять років до його призначення в Гумнище. Якщо ж вони виразять бажання перейти у православ'я, в чому він дуже сумнівається, то він залишить парафію й виїде в уніатський монастир, але з власної ініціативи парафіян не залишить, бо йому не дозволяє совість. Отець Михайло натякнув, що «Преосвященному Владиці Миколаю було б дуже приємно, якби це питання спільними зусиллями нашими було вирішено по-братськи, тобто без зайвих розмов і диспутів, які тільки шкодять позитивному результату»³⁶. Однак о. М. Височинський на це відповів, що сам білорус, народився на Підляшші в сім'ї ревних уніатів, у такому дусі вихований і в правоті своїх поглядів переконаний, а тому в православ'я ніколи не перейде, бо це буде противним його совісті й усьому його життю. За словами о. М. Семенюка, уніат відмовився від богословського диспуту, роздратовано заявивши, що всі екзамени давно витримав. Водночас він нібито погодився з тим, що унія дуже дорого обійшлася українському та білоруському народам.

Наступного дня настоятеля в селі вже не було, тому місіонер зайшов до колишнього церковного старости, який в унію ніколи не переходив і богослужіння Височинського не відвідував. Той повідомив, що в Гумнищі нараховується 105 сімейств, із яких 43 в уніатську церкву не ходять, а інші «відвідують її тільки тому, що немає православного священника. За словами цього чоловіка, місцевий храм належав раніше православним, а уніати тільки за допомогою поліції та ксьондзів утримували його в своїх руках.

У підсумку священник М. Семенюк намітив шістьох осіб, які протягом трьох тижнів пообіцяли скласти список православних і тих уніатів, які забажають перейти у православ'я, затим зібрати «двадцятку» і попросити в єпископа Миколая призначити в Гумнище православного священника.

Підсумовуючи звіт, місіонер писав: «Відносно ксьондза Височинського насмілюся доповіді, що він вірогідно не білорус, а справжній поляк, і не студит, а справжній єзуїт. Під час польського панування до православної церкви ставився з презирством. За виконання треб нічого не вимагає, але дуже часто їздить в Галичину, звідки отримує субсидії для свого існування. Він у курсі усіх справ, що стосуються православного руху в Галичині, але тільки посміхається. На мій погляд, потрібно відібрати від Височинського довідку на право виконання треб, чи укласти ще один орендний договір з двадцяткою від православних парафіян, що було б сповна справедливим»³⁷.

Процес переговорів з уніатськими священниками Волині контролювали обласні уповноважені Ради у справах релігійних культів та Ради у справах РПЦ. Останній протягом осені декілька разів рапортував про хід справ республіканському уповноваженому Павлу Ходченку. В рапорті від 31 жовтня він визнав, що рекомендував керуючому Волинсько-Рівненською єпархією ще раз послати в Гумнище місіонера «для повного здійснення переходу селян у православну церкву, організувати православну общину, церковній раді

³² ДАВО. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 78.

³³ Там само. Арк. 118.

³⁴ Там само. Арк. 101.

³⁵ Там само. Ф. Р-393. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 6.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. Арк. 7–8.

укласти договір на користування церквою, а також єпископу рекомендовано підібрати найбільш культурного і тверезого священника спеціально для цього села»³⁸.

Отже, органи влади не приховували своєї зацікавленості у ліквідації в області уніатських общин, підштовхуючи до цього й православне духовенство. На 29 листопада М. Діденка було викликано в Київ на нараду уповноважених Ради у справах РПЦ західних областей України. Організацією цього заходу займався сам голова Ради Георгій Карпов. Уповноважені мали прибути на нараду з усіма матеріалами, які б характеризували «дійсний стан уніатської церкви з питання возз'єднання її з православною церквою»³⁹.

Довго відмовлявся приєднатися до православ'я священник із Гнійного К. Лавренчук. Свою позицію він не змінив і після другого приїзду православних священників, хоча парафіяни, за словами Ф. Прокопенка, вже тоді заявляли, що возз'єднатися готові, але при умові, що першим це зробить о. Кіндрат. Нарешті, на початку грудня єпископ Миколай (Чуфаровський) відправив у с. Гнійне єпархіального місіонера протоієрея Михайла Семенюка. Того дня там відбулося зібрання парафіян, на якому порушили питання про возз'єднання місцевих уніатів із РПЦ МП. Усі присутні погодилися це зробити, а о. К. Лавренчук, на диво, навіть виступив із промовою за приєднання й підписався за це першим. На цьому ж зібранні було оформлено необхідні реєстраційні документи, з якими отці М. Семенюк та К. Лавренчук виїхали до Луцька. Однак вночі на одній зі станцій о. Кіндрат непомітно витягнув у о. Михайла, котрий спав, документи про реєстрацію православної общини й утік із ними з потяга. Відтак місіонер мусив повернутися у с. Гнійне для відновлення документів⁴⁰.

Приєднання до РПЦ МП уніатів с. Гумнище відбулося приблизно тоді само. Отець М. Височинський затулював час, начебто погоджуючись перейти під опіку Московського патріарха, але висуваючи при цьому нездійсненні умови: якщо для його парафії залишать незмінними канони, сам він не буде приносити покаєння православному архієрею та залишиться в Гумнищі. Відповіді на свої клопотання він, очікувано, не отримав.

В інформаційному звіті від 10 грудня 1945 р. Ф. Прокопенко повідомив керівництву, що обидві уніатські громади Волинської області перейшли в православ'я й зареєструвалися в уповноваженого Ради у справах РПЦ. При цьому о. М. Височинський робив спробу зібрати підписи віруючих для клопотання в Раднаркому УРСР про те, щоб залишити греко-католицьку общину, але селяни відмовилися підписуватися. Після цього о. Маркел нібито «взяв сокиру, напівзруйнував свою квартиру і пішов кудись із села»⁴¹. Згодом з'ясувалося, що він виїхав на Рівненщину – у чеську католицьку общину, де збирався служити в латинському обряді.

За словами Ф. Прокопенка, після возз'єднання з РПЦ МП двох уніатських парафій, у Волинській обл. ще залишалось близько тисячі греко-католиків, розкиданих невеликими групами по селах. Уповноважений називав їх переселенцями з Польщі, виділяючи групи в с. Жджари Порицького району, с. Жабче Сенкевичівського району, м. Ківерці та в Озютичівському районі. Однак не зайвим буде зауважити, що до війни у Жджарах, Жабчому та Озютичах діяли уніатські парафії. Уповноважений стверджував, що ці люди відвідували православні храми й питання про організацію греко-католицьких общин не піднімали. Але організованого, яскраво-вираженого переходу в Православну Церкву вони не робили, за винятком с. Жабче, де 25 сімейств возз'єдналися «з виконанням усіх релігійних ритуалів»⁴².

Тут зазначимо, що уповноважений Ради у справах релігійних культур ще раніше стверджував, що отці М. Височинський та К. Лавренчук вишукували переселенців із Польщі, котрі були греко-католиками, й намагалися об'єднати їх у релігійні громади, але їм це не вдавалося⁴³. А уніатська громада в Жабчому розпалася ще влітку 1943 р., коли українськими повстанцями було вбито й спалено в уніатській каплиці ієромонаха Серафима (Ярошевича)⁴⁴.

Висновки. До 1945 р. у Волинській обл. залишилося тільки дві діючі уніатські громади – в с. Гумнище Берестечківського району та с. Гнійне Вербського району. Декларована у відомостях Луцької курії в 1944 р. неуюнійна парафія в Луцьку, найвірогідніше, тоді вже не існувала. Однією з головних причин збереження тут неуюнійних осередків стала ідейна непохитність їх настоятелів – священників Маркела Височинського та Кіндрата Лав-

³⁸ ДАВО. Ф. Р-393. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 5.

³⁹ Там само. Арк. 19.

⁴⁰ Там само. Ф. Р-605. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 116, 119.

⁴¹ Там само. Арк. 115.

⁴² Там само. Арк. 120.

⁴³ Там само. Арк. 40.

⁴⁴ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр. Горохівський район. Луцьк, 2009. С. 82.

ренчука. Курс на ліквідацію уніатських парафій Волинської області було взято влітку 1945 р. – після обнародування звернень Ініціативної групи духовенства Галичини про возз'єднання УГКЦ із РПЦ МП. Формальною роботою в цьому напрямку від серпня почали займатися місіонери православної Волинсько-Рівненської єпархії, але обласні уповноважені Ради в справах РПЦ М. Діденко та Ради у справах релігійних культів Ф. Прокопенко виявляли їм сприяння. Обидва уніатські священники не бажали приєднуватися до РПЦ МП, тому процес затягнувся до грудня 1945 р., коли парафії в Гнійному та Гумнищі все ж були возз'єднані, проте без настоятелів, котрі так і не стали православними.

References

Baran, V. (2014). Represii stalinskoho rezhymu shchodo Rymsko-katolytskoi tserkvy na Volyni i v Skhidnii Halychyni u 1939–1941 rr. [Repressions of the Stalinist regime against the Roman Catholic Church in Volyn and Eastern Halychyna in 1939–1941]. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacija*, 3, P. 49–63.

Martyniuk, V. (2013). Pryiednannia hreko-katolytskykh parafii do Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni u 1945–1946 rr. [Joining of Greek Catholic parishes to the Orthodox Church in Volyn in 1945–1946]. Lutsk, Ukraine.

Kovaliv, V.-Yu. (2007). Likvidatsiia neonii v Lutskii diietsezii [Liquidation of the Neo-Union in the Lutsk Diocese]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific notes of the National university of «Ostroh academy»*, 8, P. 271–288.

Kramar, Yu. (2013). Neouniinyi rukh na Zakhidnii Volyni u mizhvoiennu dobu (1921–1939) [The Neo-Union movement in Western Volyn in the interwar period (1921–1939)]. Kremenets, Ukraine.

Kramar, Yu. (1998). Problema neonii na Volyni u mizhvoiennyi period [The problem of Neo-Union in Volyn in the interwar period]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu – Scientific bulletin of the Volyn state university*, 1, P. 68–73.

Kucherepa, M. (2010). Neouniia na Volyni [Neo-Union in Volyn]. Lutsk–Volodymyr–Volynskiy, Ukraine.

Lahish, R. (2014). Misijna diialnist Mykolaia Charnetskoho ta ottziv Redemptorystiv na Volyni (1926–1938 rr.) [Missionary activity of Mykola Charnetsky and the Redemptorist fathers in Volyn (1926–1938)]. *Hilea – Gilea*, 80, P. 81–86.

Lupij, O. (2012). Misii hreko-katolytskykh sviaschenykyv na Volyni v mizhvoiennyi period [Missions of Greek-Catholic priests in Volyn in the interwar period]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific notes of the National university of «Ostroh academy»*, 6, P. 214–223.

Pushchuk, I. (2009). Trahediiia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rr. Horokhivskiy raion [The tragedy of the Ukrainian-Polish confrontation in Volyn in 1938–1944. Gorokhiv district]. Lutsk, Ukraine.

Skakun, R. (2007). «Nova uniiia» u Druhii Rechi Pospolytii (1924–1939) [«New union» in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (1924–1939)]. *Kovchek. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii – The Ark. A scientific collection of church history*, 5, P. 204–247.

Skakun, R. (2018). «Storozh bratovi svoiemu»: ahentura orhaniv bezpeky SRSR u seredovyshchi hreko-katolytskoho dukhovenstva v 1939–1941 rr. [«A watchman for his brother»: the agency of the security agencies of the USSR among the Greek Catholic clergy in 1939–1941]. *Kovchek. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii – The Ark. A scientific collection of church history*, 8, P. 72–189.

Stokolos, N. (1999). Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi (1923–1939 rr.) [Neo-Union as an experiment of the Eastern policy of the Vatican in Poland (1923–1939)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4, P. 74–89.

Fedchuk, O. (2022). Svyashhennyk Yevsevij Slozko ta neounijna parafiya v Ozeri [Priest Yevsey Slozko and the Neo-Union parish in Ozera]. *Orthodoxi Evrópi. Studia do dziejów Kościoła prawosławnego w Europie Wschodniej – Orthodoxi Evrópi. Studies for the history of the Orthodox Church in Eastern Europe*, 5, P. 207–219.

Федчук Олександр Миколайович, протоіерей – кандидат історичних наук, кандидат богослов'я, проректор із наукової роботи Волинської духовної семінарії УПЦ (вул. Драгоманова, 26, Луцьк, 43016).

Fedchuk Olexander, archpriest – Candidate of Historical Science, Volyn Orthodox Theological Seminary UOC, Scientific Division Vice-Rector (Drahomanova St., 26, Lutsk, 43016).

E-mail: ol_fedchuk@ukr.net

LIQUIDATION OF THE LAST UNIATE COMMUNITIES IN THE VOLYN REGION (1944–1945)

The purpose of the research is to clarify the circumstances of the functioning and liquidation of the last Uniate parishes in Volyn region in 1944–1945. The research methodology is based on principles of historicism, objectivity and critical analysis of source material. Induction and deduction, as methods of scientific knowledge, made it possible to draw general conclusions about the state of the Uniate movement based on a set of individual facts, or to explain these facts in terms of general patterns. The prosopographical method helped to identify the most important details of the biographies of Uniate priests. The scientific no-

velty of the research is to supplement and clarify information about circumstances of the liquidation of the last Uniate parishes in the Volyn region. This was possible due to the use of sources that had previously been ignored by individual researchers of the neo-Union movement in Volyn. The research has led to the conclusion that after the return of Soviet power, only two Uniate parishes remained in operation in the Volyn region – in the villages of Humnyshche in Berestechko district and Hniyne in Verbskyi district. The parish in Lutsk, founded in 1934, although listed in the statistics of the Lutsk curia, no longer existed. The preservation of the two mentioned Uniate centres was the result of the ideological firmness of their rectors, priests Markel Vysoczynsky and Kindrat Lavrenchuk. The authorities took a course to eliminate Uniate parishes in Volyn in the summer of 1945. It was fully consistent with the process of reunification of the Ukrainian Greek Catholic Church with the Russian Orthodox Church, which had begun in Halychyna. Formally, the missionary work in this direction was carried out by the clergy of the Volyn-Rivne Orthodox diocese under the leadership of Bishop Mykola (Chufarovsky), but it was fully controlled by the commissioners of the Council for the affairs of the Russian Orthodox Church and the Council for religious cults. Despite the resistance of both Uniate priests, in December 1945 these parishes were reunited with the ROC.

Key words: union, Orthodox Church, Lutsk, Humnyshche, Hniyne, reunification.

Дата подання: 4 лютого 2024 р.

Дата затвердження до друку: 5 квітня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Федчук, О. Ліквідація останніх уніатських общин у Волинській області (1944–1945 рр.). *Сіверянський літопис*. 2024. № 3. С. 43–50. DOI: 10.58407/litopis.240305.

Цитування за стандартом APA

Fedchuk, O. (2024). Likvidatsiia ostannikh uniatskykh obshchyn u Volynskii oblasti (1944–1945 rr.) [Liquidation of the Last Uniate communities in the Volyn region (1944–1945)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3. P. 43–50. DOI: 10.58407/litopis.240305.

